

ԱՐԳՈՆԱԻՈՐԴՆԵՐԸ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ

ՍԵՐԳԷՅ ՈՒՍԱՌԵԱՆ

Յունական հին գրականությունը աւանդել է «Արգոնաւտիկա» անունով մի հնագոյն առասպել, որի հիմքում ընկած է դէպի Կոլխիդա արշաւելու եւ «ոսկեգեղմ» որոնելու պատմութիւնը: Այդ արշաւախումբումն էր նաեւ Արմենոս անունով զօրավարներից մէկը, որի անունն էլ հիմք դարձաւ արմէնների դրսեկութեան տեսութեանը:

Արգոնաւորդների արշաւանքի ժամանակաշրջանը ոմանք համարում են 7-րդ դարը, իսկ ոմանք էլ՝ Հոմերոսի պոէմներից առաջ, նախքան մեր թուագրութիւնը: Նշած դարաշրջաններում Յունաստանը Սեւ Մովի շրջակայքում ստեղծել էր գաղութներ: Նման մի գաղութ էր նաեւ Կոլխիդան (Կողքիսը): Հասկանալի է, որ ոսկէ բուրդ գոյութիւն ունենալ չի կարող: Այդ առասպելի մէջ, մեր կարծիքով, թաքնուած էր պրոնզ, ոսկի, պղինձ, երկաթ եւ ուրիշ մետաղներ ձեռք բերելու փոխաբերական իմաստ: Ոսկեգեղմ փնտռելու գաղտնիքը գաղութներ ստեղծելու նպատակ էր հետապնդում:

Կոլխիդան այն ժամանակ եղել է մերձսեւեծովեան մետաղամշակման նշանաւոր շրջաններից մէկը: Դեռեւս Հոմերոսի «Իլիական»ից է յայտնի, որ Սեւ Մովի հարաւ-արեւելեան շրջանները հարուստ են ոսկով, արծաթով, երկաթով եւ պղնձով¹: Արեւելեան Պոնտոսի տարածքում ապրող խալիբները, տիրարենները, մոսինեոկները, կոլխերը

1. Հոմերոս, *Իլիական*, Երևան, 1955, Գլ. Է., էջ 156:

եւ՝ ուրիշ ցեղեր զբաղոււմ էին մետաղագործութեամբ: Հումերոսը մետաղագործ խալիբոների ցեղային տարածքն անուանել է «Արծաթի երկիր» եւ «Երկաթի երկիր»²:

Բայց մետաղներով հարուստ շրջանները միայն Արեւելեան Պոնտոսը չէր: Մետաղամշակութիւնը, որն սկիզբ է առել պղնձագործութիւնից, հազարամեակներ առաջ եղել է Փոքր Ասիայի եւ Հայկական Լեռնաշխարհում ապրող հնագոյն տեղաբնակների զբաղմունքներից մէկը: Այդ կապակցութեամբ Վ. Լանդսբերգերը գրել է. «Չունենալով պղնձի հանքավայրեր, հին շումերներն օգտոււմ էին Փոքր Ասիայի եւ Հայկական Լեռնաշխարհի պղնձից»³: Ն. Բ. Եանկովսկայան նոյնպէս նշում է, որ Տաւրոսի, Ռշտունեաց, Սասնոյ, Կորճայքի եւ Տայոց սարերն ու Հայկական Միջագետքը պղնձի, կապարի, արծաթի անսպառ շտեմարաններ էին⁴:

Փոքրասիական տարածքի եւ Հայկական Լեռնաշխարհի հարուստ մետաղների մասին է. Քլինգել-Բրանդտը յայտնել է հետեւեալ կարծիքը. «Գործիքներ, զարդեր եւ գործածութեան առարկաներ պատրաստելու համար հարկաւոր էին մետաղներ, նախ եւ առաջ պղինձ: Այն ներմուծում էին գլխաւորապէս Փոքր Ասիայից, քանի որ այնտեղ, ինչպէս եւ Հայաստանի լեռներում, այլեւ Կովկասում եւ արեւմտեան ծովափին էին գտնուում մետաղէ հարուստ հանքավայրերը»⁵: Այնուհետեւ անգլիացի խոշոր հնէաբան Գ. Չայլդը նշում է, որ Միջագետքի երկրները արծաթը ստանում էին Տաւրոսից: Շումերները նոյնպէս պղինձ չունենալով այն ստանում էին Օմանից, Իրանական Բարձրաւանդակից եւ Փոքր Ասիայի արեւելեան մասերից: Ապա նա շարունակում է. «Հին Հայաստանում ինչ-որ ցեղեր գտել էին մետաղի ձուլման խնայողական եղանակը, որ մինչեւ երկրորդ հազարամեակի վերջը այն պահել են գաղտնի»⁶:

Մետաղամշակութեան արուեստը գիտութեան մէջ ընդունուած է 5-4-րդ հազարամեակից: Բայց վերջին ժամանակների պեղումները նոր խօսք են ասում: Անգլիացի հնէաբան Ջ. Մելարտը Փոքր Ասիայի արեւելեան շրջաններում պեղումներից գտաւ Բ. Ա. 7-6-րդ հազարամ-

2. Մ. Ի. Մաֆսիմովա, *Մերձսեւծովեան Հարաւ-Արեւելքի Անտիկ Քաղաքները*, Մոսկուա, 1956, էջ 143-144 (նուսբրէմ):

3. Հայկ. ՍՍՀ Գիտութիւնների Ակադեմիա, *Հայ Ժողովրդի Պատմութիւն*, Ա. հտր., Երեւան, 1971, էջ 140:

4. Ն. Բ. Եանկովսկայա, *Ասորեստանեան Պետութեան Տնտեսութեան Մէկ Քանի Հարցեր*, «Լրաբեր Հնագոյն Պատմութեան», 1956, թիւ 1, էջ 28-40 (նուսբրէմ):

5. Է. Քլինգել-Բրանդտ, *Ճանապարհորդութիւն Դէպի Բարելոն*, Երեւան, 1981, էջ 112:

6. Գ. Չայլդ, *Հին Արեւելք*, Մոսկուա, 1956, էջ 201, 242 (նուսբրէմ):

եակներին պատկանող պղնձէ զարդեր եւ զանազան զործիքներ: 1963 թուականին ամերիկացի գիտնական Ռ. Պրէյտուտը նոյն տարածքում նոյնպէս գտաւ 7-րդ հազարամեակին պատկանող պղնձէ զարդեր եւ զործիքներ: Պարզուեց, որ մետաղամշակութիւնը Փոքր Ասիայում եւ Հայկական Բարձրաւանդակում գոյութիւն է ունեցել 9 հազար տարի առաջ⁷:

Մեր կարծիքով Հայկական Բարձրաւանդակում եւ նրա մերձակայ շրջաններում ապրող մետաղագործ ցեղերի հետ հայերը եւս եղել են առաջին մետաղը՝ պղինձը մշակողներից մէկը: «Հայ», «արմէն», «սոմսխի» եւ «ֆլա»՝ հայերին տրուած անունները հասարակական (սոցիալական) եզրեր են, բոլորն էլ նոյն բովանդակութեամբ:

Հայ անուան ծագման մասին անդրադարձել է Ն. Մառը, գտնելով, որ հայերը յարէթական ծագումով սոներ-հենիոսներն են, իսկ արմէնները՝ եկուոր արիոներոպացիներ⁸: Նա իր մէկ այլ աշխատութեան մէջ հայ ցեղանունը ծագումնաբանել է հայ արմատից, որ ըստ նրա՝ նշանակել է «հալել», «հալածել», «հոսել», «վազել», «քշել»: Նոյն հիմքից է համարել նաեւ իսալիբ ցեղանունը: Այստեղից գիտնականը եզրակացրել է, որ հայերը մետաղագործ ժողովուրդ էին, հետեւապէս ցեղանունը ծագում է «երկաթ» բառից⁹:

Մեզ չի համոզում, որ հայ անունը ծագած լինի «հալել» եւ նման այլ բառերից, չնայած ցեղանունը (էթնոնիմը) նա համարել է մետաղական ծագում: Հայ անունը ծննդաբերելով երկաթէ դարից, Ն. Մառը այն առնչում է արգոնաւորդների արշաւանքի պատմութեանը, համամիտ լինելով այն գիտնականներին, որ այդ արշաւանքը տեղի է ունեցել Հոմերոսի պոէմներից առաջ, Ք. Ա. 12-10-րդ դարերում, «արիոներոպացիներ»ի ներարշաւի դարաշրջանում: Ընդունելով հայ անունը «հալ» հիմքից՝ նշանակում է հայ ցեղի (էթնոս) երեւան գալը տանել յետագոյն շրջան:

Միւս կողմից, յարէթաբանի մէկ այլ կարծիքով հայ ցեղանունը համաստեղութեան անուն է՝ Հայկ-Օրիոն անունից¹⁰: Այստեղ եւս նա

7. Ե. Չերնիխ, «Գիտութիւն եւ Կեանք», 1968, թիւ 7, էջ 33-37 (ռուսերէն):

8. Ն. Մառ. Մակուի Ռուսա Բ-ի Արձանագրութիւնը, «Ռուսական Հնագիտական Ընկերութեան Արեւելագիտական Բաժնի Հաղորդումներ», ԻՍ. հտր., 1921, էջ 5 (ռուսերէն):

9. Ն. Մառ. Հայերի ցեղային Երկու Անուանումների Աստղագիտական եւ էթնիկական նշանակութիւնը, «Ռուսական Հնագիտական Ընկերութեան Արեւելագիտական Բաժնի Հաղորդումներ», ԻՍ. հտր., 1921, էջ 235 (ռուսերէն):

10. Նոյնը:

հաշուի չի առել, որ հայ անունն աւելի հին է, քան նոյն ցեղի ստեղծած Հայկ անունը:

Ի. Մեղչանինովը նոյնիսկ հայ անունը ծննդաբերել է Պալդի աստծու անունից¹¹: Բայց Պալդի աստծու անունը յայտնի է Ք. Ա. 9-րդ դարից, իսկ հայ անունը հազարամեակների պատմութիւն ունի: Բոլոր դէպքերում Ի. Մեղչանինովը նոյնպէս հայ անուան ծագումը փորձում էր տանել արգոնաւորդների ժամանակաշրջանը, այսինքն՝ համամիտ լինելով թրակա-թեսալական տեսութեանը: Բայց նման տեսութեան ջատագովները մոռանում են, որ աստուածանունները ձեւաւորուել են աստուածներ ստեղծող ցեղերի կողմից, ուստի՝ ցեղանունները դիցանուններից հին են: Տուեալ դէպքում հայ ցեղը չէր կարող հազարամեակներ գոյութիւն ունեցող իր անունը փոխել 9-րդ դարում, թէկուզ դրանից առաջ ստեղծած իր աստծու անունով:

Մեր կարծիքով հայ անունը ծագում է Հնդեւրոպական նախալեզուի *AYES> «պղինձ» բառից: Արմատական այդ բառը, մայր լեզուից անջատուած, նոր ձեւաւորուող հայերէնում ստանալով և յենարան հնչիւնը, բառակազմել է HAYES... Հնդեւրոպական նախալեզուից հայերէնին անցնող նման բառերն ունեն հետեւեալ պատկերը. *AN> հան(տատիկ), *OD> հոտ, *OMO> հում եւ այլն: Այնուհետեւ, հնդեւրոպական ծագումով մի շարք բառեր, որոնք վերջանում են *S հնչիւնով հայերէնում սղոււմ են, ինչպէս՝ *PLUSO> լու, *GRSO> ծառ, *DERSO> քող, կաշի: Հետեւաբար օրինաչափ է նաեւ HAYES> HAY: Միւս կողմից, երբ *S-ն հանդէս է գալիս իրրեւյոգնակերտ ածանց, այն հայերէնում փոխւում է ք-ի, ինչպէս *MES> մեք, *TRAYES> երեք, *SWESOROS> քորք («քոյրեր»)¹²: Այդ նոյն ձեւով էլ կը ստանանք հայք, ցեղի տարածքային անունը:

Հնդեւրոպական մայր լեզուից անջատուած առաջին ցեղերից մէկը հազարամեակներ առաջ մկրտել է իր հասարակական անունը՝ հայ, այսինքն «պղնձագործ», եւ այդ անունը տարածուել է լեռնաշխարհում ապրող նրա արիւնակից ցեղերի վրայ, որպէս հաւաքական անուն: Խեթերը Հայք անունը կոչել են Պայասա, փոքրասիական սա տեղանունան յոգնակերտ ածանցով¹³:

11. Ի. Մեղչանինով, *Հին Վանի Պալդի Աստուածը*, «Արեւելագիտական Հաղորդումներ» Ա. հտր., 1927: «Նիւբական Մշակոյթի Պատմութեան Պետական Ակադեմիայի Հաղորդումներ», ԺԳ. հտր., թողարկում 4-7, 1932, էջ 9 (ռուսերէն):

12. Հ. Ամատեան, *Լիակատար Քերականութիւն Հայոց Լեզուի*, Զ. հտր., Երեւան, 1971, էջ 562, 579:

13. Սիրիայի Հիւսիսում էպլա քաղաքի ակերակները պեղելիս իտալացի հնէաբանները վերջերս գտան 15,000 սալիկ: Դրանցից երեքում յիշատակուած են «դումա խայա»,

Հնդեւրոպական այն ցեղը, որ առաջինը գտաւ պղնձի գիւտը՝ AYES բառից ստեղծեց պղնձի, հովանաւոր աստծու Այա անունը: Իսկ պղնձագործ հայերը պղնձի իրենց հովանաւոր աստծուն անուանեցին Հայկ, որից էլ առաջին նահապետ Հայկ անունը: Վանի թագաւորութեան պանթէոնում Մհերի դրան արձանագրութեան մէջ կայ Այա անունով մի աստուած, որ կարծում ենք եղել է պղնձի հովանաւոր աստուածը: Հին աշխարհում մետաղները պահպանուել են նաեւ սրբազան տաճարներում: Արդինի (Մուսասիրի) Ուալդի աստծու եւ միւս տաճարներից Ասորեստանի թագաւոր Սարկոն երկրորդը, Ք. Ա. 8-րդ դար, թալանել եւ Նորսարադի իր պալատն է տարել հարիւրաւոր քիլոկրամներով ոսկու, արծաթի, պղնձի եւ երկաթի սալիկներ: Պղնձի աստծու՝ Այա անունով է կոչուել նաեւ մետաղաշատ Նաղտիքի տարածքը¹⁴: Այս աստծու անունն էր կրում Վանայ լճի հարաւ-արեւելեան մերձափնեայ Այադի ամրոց-քաղաքի անունը:

Հայ միւս աւելի տարածուած անունը արմէն է, որ հայերի վաղնջական հարեւաններ՝ յոյների եւ իրանացիների միջոցով տարածուել է ամբողջ աշխարհում: Արմէն անունը նոյնքան հին է, որքան հայ անունը: Գտնում ենք, որ այս անունը նոյնպէս ծագում է Հնդեւրոպական նախալեզուի մէկ այլ բարբառային տարբերակից: Արմէն անունը ծագում է Հնդեւրոպական նախալեզուի *ORUD, այսինքն՝ «պղինձ» բառից: *ORUD (*ROUDHO, *REUD) արմատական բառը հնդկերէնում ORUD է, հին պարսկերէնում՝ ROD, սողդերէնում՝ ROD, լատիներէն՝ RUDAS, հին սլաւոներէնում՝ RUDA, հին հիւսիսային՝ RAUDI, բասկերէն՝ URRADA, աքքադերէն URUDU եւ այլն:

Գիտութեան մէջ այն կարծիքն է յայտնուել, որ իբր ORUD «պղինձ» բառը շումերական ծագում ունի, այն աքքադերէնին է անցել՝ URUDU, իսկ Հնդեւրոպական նախալեզուին՝ ORUD: Այդ կարծիքը համոզիչ չէ, քանի որ մետաղանունները առաջանում են այնտեղ, որտեղից դրանք ստանում եւ մշակում էին: Սկզբում մենք ներկայացրինք այն խոշոր գիտնականների կարծիքները, որ շումերներն առհասարակ մետաղներ չեն ունեցել, իսկ մասնաւորապէս պղինձն ստանում էին փոքրասիական երկրներից եւ Հայաստանից: Միւս

այսինքն՝ «հայորդի» կամ «խայա երկրի որդի» փոքրասիական եզրաբանութիւնը, որ տեքստում կապուած է Ուրարմէ (Արմէ) երկրանունի հետ: Առեւտրական սալիկներում յիշատակուած հայերը Ք. Ա. 2500 բուականներին էպլայի շուկաներում կատարում էին մետաղների առևտուր:

14. Ա. Նաչատրեան, Հայաստանի Սեպագրական Շրջանի Քննական Պատմութիւն, Երևան, 1933, էջ 104:

կողմից, շումերէնը եւ սեմիտական լեզուները չունէին Օ հնչիւնը, դրա փոխարէնը Ս էր¹⁵: Հետեւապէս, եթէ պղինձ բառը հնդեւրոպական նախալեզուն փոխառած լինէր շումերներին, ապա հնդեւրոպական նախալեզուն URUDU բառը կ'ընդունէր նոյնութեամբ, որովհետեւ նախալեզուում կար Ս հնչիւնը: Այստեղից հետեւում է, որ հենց շումերական բառն է փոխառութիւն:

Որպէսզի ստացուի «պղնձագործ» հասարակական եզրը, պէտք է հնդեւրոպական նախալեզուի «պղինձ» եւ «մարդ» բառերը համադրուեն՝ *ORUD + *MEN = ORUDMEN: Բառակազմութեան ժամանակ անուանասկզբի Օ-ն օրինաչափօրէն փոխուում է Ա-ի, իսկ անուանամիջի D հնչիւնը սղուում է, ուստի կը ստանանք ORUDMEN > ARMEN հասարակական «պղնձագործ» եզրաբանութիւնը: Յայտնի է, որ հնդեւրոպական ծագումով որոշ բառեր հայերէն տառադարձուելիս բառամիջի D հնչիւնը ընկնում է, ինչպէս օրինակ, *SALD > աղ, *LORDSKO > լորց, *MUNDYO > մունջ եւ այլն: Բերելով աղ բառի օրինակը Հ. Աճառեանը եզրակացնում է. «Կարող էր նաեւ հնդեւրոպական նախալեզուի մէջ էլ այդպէս լինել»¹⁶:

Արմէն անունը տրուել է հայերին, հնդեւրոպական նախալեզուի մէկ այլ բարբառով: Արմենիա երկրանունը յայտնի է Ք. Ա. երկրորդ հազարամեակից, խեթերէն՝ Արմանա, աքքադերէն՝ Արմանու կամ Արմանի, իսկ Վանի թագաւորների արձանագրութիւններում՝ Արմէ¹⁷, որն էլ իր հերթին գրականութեան մէջ է մտել Արմէ-Շուպրիա անունով¹⁸, որպէս, հայերի կազմաւորման նախագոյն օճախներից մէկը: Արմէնների տարածքը՝ Վանայ լճի աւազանի շրջանները սեմացիներն անուանել են Ուրարտու, իսկ եբրայեցիներն՝ Արարատ:

Ուրարտու անուան գրաւոր առաջին հաղորդողը եղել է Ասորեստանի Սալմանասար Ա. թագաւորը, Ք. Ա. 13-րդ դար, Ուրուատրի ձեւով: Արձանագրութիւններում այդ անունը նաեւ Ուրատրի է: Երկու դէպքում էլ տեղանունը RI յոգնակերտով է, ինչպէս՝ Նաիրի, Շուպրի, Մեխրի եւ այլն: Այստեղից հետեւում է, որ Ուրարտու անուան հիմքը նոյն URUDU «պղինձ» բառն է, որ RI յոգնակերտով կազմուել է URUDRI > URUATRI > URATRI անունը եւ, որն էլ արմէնների երկիրն է: Աքքադեցիներն այդ անունը Ս յոգնակերտով արտասանել են Ուրատրու, այս էլ վերջին R հնչիւնի դրափոխութեամբ՝ Ուրարտու: Ուրաչ-

15. Հ. Աճառեան, նշ. աշխ. էջ 125:

16. Նոյնը, էջ 533:

17. Վ. Ն. Խաչատրեան, *Խեթական Տէրութեան Արեւելեան Նահանգները*, Երեւան, 1971, էջ 104, 107 (նուսբւէն):

18. Հայ Ժողովրդի Պատմութիւն, Ա. հտր., էջ 423-435:

տու ձեւը բարեւական է R>Տ հնչիւնափոխութեամբ: Հետեւապէս Ուրարտու կը նշանակի «պղնձի երկիր»: Սխալ են նրանք, ովքեր Ուրարտուն չեն համարում Հայաստան: Մի հարստութեան սեպագրական, պաշտօնական, ժամանակաւոր գրաւոր լեզուն հիմք չպէտք է դառնայ ժխտելու տարածքի դրութեան տէր հայերի լինելութեան հարցը: Եթէ խնդրին այդ ձեւով մօտենանք, ապա պէտք է ասենք, որ արամերէն լեզուով գրութիւնների ժամանակաշրջանում Հայաստանում ապրում էին միայն արամէացիները, իսկ հելլենիզմի ժամանակաշրջանում՝ յոյները, չէ՞ որ նախքան քրիստոնէութիւնը Հայաստանում հայերէն գիր եւ գրականութիւն չի եղել:

Հարցի նման մօտեցումը շատերին բերել է այն սխալ համոզման, որ հայերը եւ արմէնները տարբեր ծագմամբ ցեղախմբեր էին, արմէնները՝ «արիոեւրոպացիներ», իսկ հայերը՝ «ազիանիք»:

Հայերի հնագոյն հարեւաններից մէկը՝ քրդերը հայր անուանում են Փըլա: Ն. Մառը կարծել է, որ այդ բառը փոխառութիւն է, արաբերէն Փալլահ՝ «գիւղացի»¹⁹: Այս բացատրութիւնը անհամոզիչ է: Նախ քրդերը երբ այդ անունով որակել են հայերին, իրենք նոյնպէս գիւղացիներ էին: Հետեւապէս նոյն վիճակի մէջ գտնուող երկու ցեղերից մէկը միւսին գիւղացի անուանել չէր կարող: Միւս կողմից, արաբերէն բառը ուշ ժամանակի փոխառութիւն է եւ, վերջապէս ինչո՞ւ պիտի քրդերը հայերի ցեղային անունը արաբերէն բառով տալին, երբ իրանական ցեղակից բոլոր ժողովուրդները ունէին արմանի անունը: Քրդերը պատկանում են իրանական լեզուաճիւղին, իսկ Փըլա, Փելէ բառը հին պարսկերէնում նշանակում է «պղինձ» (Ֆելլեզ՝ մետաղ): Քրդերը եւս հայերին անուանել են նոյն «պղնձագործ» կամ «մետաղագործ» հասարակական եզրաբանութեամբ, ինչպէս հին պարսիկները նոյն բովանդակութիւնն ունեցող արմանի կամ արմանիկ անունը:

Հայերի չորրորդ անուանումը սոմեխի է: Այս հարցն աւելի կնճռատ է, եւ շատերն են խօսել դրա մասին, յայտնելով տարբեր կարծիքներ: Գ. Խալաթեանցը փորձել է սոմեխի անունը ծագումնաբանել խեթերէն Սուխմա, Չուխմա, Յուխմա կամ աքքադերէն՝ Սուխմու տեղանունից, որ Բալահոփիտն է²⁰: Այնուհետեւ Ն. Մառը այդ հարցին նայել է իր յարէթական տեսադաշտից, պնդելով, որ սոմեխները բնիկներ էին, իսկ արմէնները եկուոր արիոեւրոպացիներ: Նա սոմեխի անունը բաժանել է իրր SO յարէթական բարբառային նախածանցի եւ մեսխ =

19. Ն. Մառ, Հայերի Ցեղային երկու Անուանումների... էջ 240:

20. Գ. Խալաթեանց, «Արեւելեան Հիմ Յուշարձաններ», Բ. հտր., բողարկում 2, էջ 126 (ռուսերէն):

մեխ ցեղանուան: Մակայն ուրիշ անգամ նա մեսխի անունը ծննդաբերել է բասկեր ցեղանունից, կամ էլ նրան վերագրել է աստղային ծագում²¹:

Միսլ է ոչ միայն Ն. Մառի իրար հակասող յարեթական ծագման նման բացատրութիւնները, այլ հնացած եւ ոչ գիտական «եւրոպիզմը», որոնցով փորձ էր արւում հայ եւ արմէն անունները ծագումնաբանօրէն հակադրել իրար, իբրեւ տեղական եւ եկուոր երկու տարբեր ցեղեր:

Իբերական լեզուները չեն ունեցել SO նախածանց, իբրեւ բարբառային ձեւ: Վրացերէնն ունի SA նախածանցը: Այն չունի նաեւ A>O հնչիւնափոխութիւնը, որ A-ն փոխուի O-ի, հետեւապէս մէկ այլ ենթադրութեամբ՝ սամխրեթի («հարաւային») ածականը չի դառնայ սոմեխի:

Սոմեխի անուան մասին անդրադարձել են Գ. Ա. Մելիքիշվիլին եւ Բ. Բ. Պիտորովսկին, որոնք հակուած են Գ. Խալաթեանցի ենթադրութեանը: Վերջին կարծիքը հիմնաւոր չէ նախ այն բանի համար, որ բացառուած է մէկ տեղանունից ծննդաբերել մի ցեղանուան ծագումը: Այնուհետեւ Սուխմա տեղանուան ճշգրիտ ընթերցումը դեռեւս չունենք, իսկ Յուխմա եւ Չուխմա անուններից դժուար թէ սոմեխի անուն ծնուի: Միւս կողմից, Բալահովիտը պատմութեան մէջ ինչ-որ մի բանով առանձնայատուկ չէր, որ վրացական ցեղերը շփման եզրեր ունենային, մանաւանդ Իբերիան եւ Բալահովիտը միմեանցից շատ հեռու էին: Իբերական ցեղերը սոմեխի են անուանել այն հայերին, որոնք իրենց անմիջական հարեւաններն էին: Իսկ իբերական ցեղերի այդպիսի հարեւանները Արեւելեան Պոնտոսում մոսխրեի կամ մոսխրաների ցեղն էր:

Մոսխրերը Ք. Ա. երկրորդ հազարամեակին իջել են հարաւ, որոնց մի մասը բնակուել է Կարիայի եւ Լիկիայի միջեւ, իսկ մի մասը հաստատուել է Հայաստանի Մուշ, Մոկս, եւ Աղձնիք գաւառներում: Մոսխրերի մասին յիշատակել է Դիկլատպալասար Ա., Ք. Ա. 1130 թ., մուշկեր անունով:

Ֆր. Բիլաբելը նշել է, որ խեթերի կործանումից յետոյ, մուշկիները Եփրատի եւ Հալիս գետերի միջեւ երկար ժամանակ կարեւոր դեր են խաղացել²²: Մեզ համար շատ կարեւոր է Ստրաբոնի այն վկայութիւնը, որ «Անտիտաւրոսից դէպի հիւսիս ձգւում է մի լեռնաշղթայ, որի մի

21. Ն. Մառ, Հայերի Ցեղային Երկու Անուանումների..., էջ 238-239: Արխագնների Լեզուի եւ Պատմութեան Մասին, Մոսկուա-Լենինգրատ, 1938, էջ 51 (ռուսերէն):

22. Ա. Խաչատրեան, Նշ. աշխ., էջ 236-237:

մասը կոչուում է Պարիազրես, իսկ միւս մասը՝ Մոշեան լեռներ... Սրանք ներամփոփուում են ամբողջ Արմենիան, մինչեւ Իրերիա»²³։

Մոսխերի անունը Քսենոփոնի «Անարասիս» գրքում ունի «մոսսինոյկոյ» անունը, Արեւելեան Պոնտոսում։ Ք. Ա. 6-րդ դարի յոյն պատմիչը տալիս է, որ նրանք ապրում էին խալիբների հարեւանութեամբ եւ նրանց տները փայտաշէն էին²⁴։ Այստեղից էլ ոմանք կարծել են, որ ցեղանունը ծագում է նրանց փայտաշէն կառոյցների անունից։ Մ. Մաքսիմովան գտնում է, որ Դիոդորի եւ Ստրաբոնի յիշատակած մոսսոնէ՝ «աշտարակ» անունից էլ ծագում է մոսինոյկներ, այսինքն «աշտարակաւորներ» ցեղանունը²⁵։ Աս. Խաչատրեանը ցեղանունան հիմքը համարել է լիւզերէն MUSON («հաճարի») ²⁶, այսինքն՝ նրանց տները հաճարի փայտից էին։ Սակայն Ստրաբոնը լաւ իմանալով իր նախորդների մոսինոյկ անուանումը, այնուամենայնիւ, այդ ցեղին նա տուել է «հեպտակոմեսներ», բառացի՝ «եօթնաշէնցիներ» անունը։

Քսենոփոնը նկարագրում է, որ մոսինոյկները (մոսսունոյկոյ) ապրում էին եօթյարկանի փայտաշէններում։ Այդ «եօթյարկանի» եւ Ստրաբոնի նշած «եօթնաշէնցիների» միջեւ ինչ-որ նմանութիւն կայ։ Բայց Ստրաբոնը նկատի չի ունեցել «եօթյարկանի» տները, այլ եօթ գիւղերը։ Խօսքն այն մասին է, որ մոսխերի— մոսինոյկների գիւղերը զասաւորուած էին եօթ-եօթ։ Սա ունէր իր պաշտպանական նշանակութիւնը, ներկայացնելով ինչ որ ոյժ։ Բոլոր զէպքերում Ստրաբոնի վկայումը հերքում է «մոսսինոյկներ» անուանումը, որովհետեւ դա ցեղի ճիշդ անունը չէր։ «Անարասիս» թարգմանիչ Ս. Գրքաշարեանը ծանօթագրութիւնների մէջ խօսելով մոսինոյկների մասին գրում է. «Թերեւս սա տեղական տերմինի՝ յոյների կողմից արուած ժողովրդական ստուգաբանութիւն է»²⁷։ Սա մեզ լրիւ համոզում է։ Մոսինոյկները բնական պայմաններից ելնելով, ապրում էին փայտաշէն գիւղերում։ Հին յոյները նմանահնչիւնութեամբ մոսոխ անունը նմանացրել են մոսսունեսս («փայտաշէն») բառին, ժողովրդական ստուգաբանութեամբ։

Մոսխերի մասին հետաքրքիր տեղեկութիւն է տալիս «Աստուածաշունչ»ը։ «Գիրք Մննդոց» բաժնում գրուած է. «Յարէթի որդիները՝ Գամեր, Մազոզ, Մաղա, Յաւան, Թորբել, Մոսոք ու Թիրաս»։ Այնուհետեւ «Մարգարէութիւն Եզեկիէլի» գլխում գրուած է. «Անոնք քու

23. Նոյնը, էջ 240։

24. Քսենոփոն, *Անարասիս*, (թրգ. Ա. Գրիգորեան), Երեւան, 1970, էջ 117-121։

25. Մ. Ի. Մաքսիմովա, *նշ. աշխ.*, էջ 260։

26. Ա. Խաչատրեան, *նշ. աշխ.*, էջ 244։

27. Քսենոփոն, *Անարասիս*, էջ 267։

վաճառանոցներուդ մէջ արծաթի, երկաթի, անագի ու կապարի առուտուր կ'ընեն: Յաւան, Թորել ու Մոսք քու վաճառականներդ էին: Անոնք քեզի հետ մարդոց հոգիներու ու պղնձէ ամաններու առուտուր կ'ընեն»²⁸:

Աս. Խաչատրեանը հաւանական է համարել, որ մոսխնոքները նոյն մոսքերն են²⁹: Իսկ Խ. Սամուէլեանի կարծիքով վրացերէն սոմեխին նոյն մոսոխ անունն է³⁰:

Ե. Ֆոռերի կարծիքով MOSK անուան Կ-ն եւ հայկական Ք յոգնակերտները նոյնն են³¹: Ստրաբոնը գրում է, որ հայերի եւ մոսխնոյկների կենցաղը նոյնն է³²: Բիբլիական աւանդութիւնը ազգակցական կապեր է տեսնում Թոգարմայի եւ մոսոքների միջեւ, որոնց հայերը համարել են իրենց նախնիները³³:

Մոսխերի (մոսսինոյկների, մուշկերի) յիշատակը մեզանում մնացել է Մոկք գաւառանունով, իր Մոկս կեդրոնով: Մոսոխների անուան մէջ այլ ձեւն է մոշեր: Կարծում ենք այս անունով է Մուշ քաղաքանունը եւ Անձիտ գաւառի Մուշունի տեղանունը: Ախլցխայի հայերի խօսուածքում Տոշրա նշանակում է պղնձէ գաւաթ:

Մոսխերի մասին հայ բանահիւսութեան մէջ մնացել է մի հինաւուրց աւանդավէպ՝ «Մոքոս» անունով: Աւանդավէպը գրի է առել Ս. Հայկունին՝ էջմիածնում, 1891-1895 թթ. Չարրորդ Հայքի Չարսանձագ գաւառցի Մինաս Բարարից: Աւանդավէպի մասին գրել է նաեւ Հ. Կ. Ճանիկեանը իր «Հնութիւնք Ակնայ» գրքում: Նա գրում է. «Մոքոս մեծ ըսել է, դարբինք եւ որմնադիրք եւս մեծ մուրճ մը ունեն զոր, «մոքոս» չաքուճն կը կոչեն»³⁴:

Աւանդավէպի մէջ տեղ գտած այդ վերապրուկը ցոյց է տալիս վաղընջական ժամանակների նրանց զբաղմունքը՝ մետաղագործութիւնը: «Աստուածաշնչում» ուղղակի ասուած է, որ նրանք վաճառանոցներում պղնձի, երկաթի, արծաթի եւ անագի առուտրով էին զբաղուած: Փոխարեբրական իմաստով մոքոս նշանակել է նաեւ «դարբինք»: Մոքոս անունը եւ Մոկս տեղանունը դրափոխուած մոսոխ անունն է:

Ժողովրդական կեղծ ստուգաբանութեամբ Մոկք գաւառանունը

28. «Աստուածաշունչ», Գիրք Մենդոց, Գլ. Ժ - 2. Մարգարէութիւն եզեկիէլի, Գլ. ԻԵ, Գլ. ԼԸ:

29. Ա. Խաչատրեան, նշ. աշխ., էջ 241:

30. Խ. Սամուէլեան, Հին Հայաստանի Կուլտուրան, Բ. հտր., Երեւան, 1941, էջ 277:

31. Ա. Խաչատրեան, նշ. աշխ., էջ 244:

32. Մ. Ի. Մախիմովա, նշ. աշխ., էջ 144, 149:

33. Ա. Խաչատրեան, նշ. աշխ., էջ 245:

34. Հ. Կ. Ճանիկեան, Հնութիւնք Ակնայ, Թիֆլիս, 1885, էջ 51:

ստուգաբանուել է «գուշակ» բառից³⁵: Հին պարսկերէնում մոզ նշանակել է հեթանոս կրօնաւոր, փոխաբերական իմաստով նաեւ՝ «գուշակ», որ կապ չունի ոչ ցեղանունան եւ ոչ էլ՝ տեղանունան հետ:

Մեր կարծիքով մոսխի անունը նոյնպէս ծագում է պղինձ բառից: Իրանական եւ սլաւոնական լեզուներում կայ MAD բառը, որ չեխերէն, լեհերէն, ռուսերէն եւ բուլղարերէն MEAT կամ MED է, իսկ իրանական լեզուներում այն պահպանուել է մաղան («պղնձահանք») բառի մէջ: Այդ հիմքից է կազմուած պղնձագործ մեղացիների Մաղա երկրանունը, որ պահպանուելում MAD է³⁶: Այն գրականութեան մէջ է մտել Մեղիա կամ Միդիա անուններով: Հին սլաւոներէն MEAT բառը լեհերէնում նաեւ MEIDZ, MJEDZ է, իսկ գերմաներէնում SMIDA, որն ըստ Օ. Շրադերի ոչ միայն նշանակել է «պղինձ», այլ նաեւ՝ «մետաղ»³⁷: Այդ բառը, ինչպէս նշել է Օ. Շրադերը, պալթիական լեզուներում չկայ, իսկ հին կիմմերերէն UMAIDE, EMAD է, որ նշանակել է «կարմիր պղինձ»³⁸: Եւ Շրադերը գրում է. «Եւ չկարողացայ տուեալներ գտնել, որպէսզի բացատրեմ այդ անունների ծագումը»³⁹:

Ինչպէս որ արմէններին համարել են Արմենոսի սերունդ, ելնելով արգոնաւորդների առասպելից, այնպէս էլ մեղացիների ծագումը բխեցրել են Կոլխիդայի թագաւորի դստեր Մեղեայի որդի Մեղոսի անունից: Ոչ Մեղոսից կարող է առաջանալ մեղացիների անունը, եւ ոչ էլ Հայկ անունից՝ հայերի ցեղանունը: Նման մի փորձ է արել Ֆր. Հոմբելը՝ Արմենիա անունը ծննդաբերելով Արամէ թագաւորի անունից⁴⁰: Թագաւորների, ցեղապետների եւ իշխանների անուններից ցեղանուններ ստեղծելու դրոյթը գիտական չէ, նման փորձերն իջնում են ժողովրդական կեղծ ստուգաբանութեան մակարդակին:

Մաղ («պղինձ») բառը մենք գտնում ենք, որ ծագում է Մաղանի կամ Ամաղանի լեռան անունից, որ հարուստ է եղել պղնձով: Այն գտնուում էր Աղձնիք նահանգի հարաւային մասում, Արգանա-Մաղեն տեղա-

35. Յ. Օրբելի, *Մոքսի Բանահիւսութիւնն ու Կենցաղը*, Մոսկուա, 1982, էջ 23 (նուսերէն):

36. Ռ. Արրահամեան, *Պահլաւերէն - Պարսկերէն - Հայերէն - Ռուսերէն - Անգլերէն Բառարան*, Երեւան, 1965, էջ 183:

37. Օ. Շրադեր, *Համեմատական Լեզուաբանութիւնը եւ Նախնադարեան Պատմութիւնը*, Բեթերսպուրկ, 1886, էջ 183 (նուսերէն):

38. Նոյնը, էջ 292-298:

39. Նոյնը, էջ 293:

40. Մ. Շորէֆ, *Հայաստան, Քրդստան եւ Արեւելեան Պարսկաստան*, Վիեննա, 1904, էջ 79:

նունի դիմաց: Այդ բառը հնդ-արիական ծագում ունի: Մադանի անուանը աւելանալով A նախածանցը ստացուել է Ամադանի: Բառակազմութեան նման կարգը յատուկ է եղել իրանական լեզուներին, ինչպէս՝ Սագարտա-Ասագարտա: Ամադանի լեռանուան մասին առաջինը յիշատակել է Ասորեստանի թագաւոր Տուկուլտի-Նինուրտա Ա., Ք. Ա. 13-րդ դար, գրաւելով Շուպրիայի տարածքը⁴¹:

Մ. Շորէքը Ամադանին տեղադրել է երկու Տիգրիսների արանքում, Արգանայի դիմաց⁴², իսկ Վ. Տոմաշեկը՝ Բիւրեղ լեռների մօտերը⁴³: Բոլոր դէպքերում Մադանի կամ Ամադանի լեռները մտել են հնդ-արիացիների Միտանի պետութեան (Ք. Ա. 15-րդ դար) հիւսիսային շրջանների մէջ, իսկ միտանիները պղնձի առեւտրով կապուած էին Եգիպտոսի եւ Միջագետքի սեմացիներուն հետ:

Ն. Ադոնցի կարծիքով Մադա անունը այնպէս է համապատասխանում Մանդային, ինչպէս MATI անունը MANTI անուան հետ, որպիսի ձեւ ունենք Ուրմիա լճի MANTIANA անունը: Դրանց հետ սերտօրէն կապուած են հայկական նախարարների անունները՝ Ա-մատ-ունի, Մանդ-ակ-ունի, որոնց զուգահեռ ձեւերը բարբառային առանձնաշատկութիւններ են⁴⁴: Այնուհետեւ հայագէտը նշում է, որ ցեղանուան ծագումը յայտնի չէ, բայց տողատակի ծանօթութեան մէջ ենթադրել է, որ Մադա, մատի անունը ծագում է MADU, աւեստերէն՝ MADA, յունարէն՝ ΜΕΔΟΥ եւ սլաւոներէն՝ МЕΔВ նոյնանիշ բառերից, որոնք կոչուում են գինի կամ արբեցուցիչ ըմպելիք⁴⁵:

Ն. Ադոնցի ծագումնաբանական նման կարծիքը անընդունելի է, որովհետեւ որեւէ ըմպելիքից ցեղանուն առաջանալ չի կարող: Մադանի լեռանունից առաջացել է MAD («պղինձ») բառը, որ բարբառային մէկ այլ տարբերակով MAT («պղինձ») բառն է, իսկ MATI կամ MANTI նշանակում է «պղնձագործ»: Այդ անուանահիմքը Δ>S հնչիւնափոխութեամբ դարձել է արիական լեզուներում MES, որ պարսկերէնում նշանակում է «կարմիր պղինձ», իսկ մեսփար՝ «պղնձախառը ձուլուածք» կամ «բրոնզ», մեսրարի՝ «բրոնզագոյն»:

Արդրադառնալով MES («պղինձ») բառի պատմութեանը Օ. Շրադերը գտնում է, որ իրանական լեզուներում գտնուող այդ բառը փոխառութիւն է գերմանական SMIDA բառից, իսկ գերմանական բառն էլ աւելի

41. Ն. Ադոնց, Հայաստանի Պատմութիւն, Երեւան, 1972, էջ 74:

42. Մ. Շորէք, նշ. աշխ., էջ 47, 132:

43. Վ. Տոմաշեկ, Մասուն եւ Տիգրիսի Աղբերաց Սահմանները, Վիեննա, 1896, էջ 8:

44. Ն. Ադոնց, Հայաստանը Յուստինիանոսի Ժամանակաշրջանում, Երեւան, 1971, էջ 419 (նուսերէն):

45. Նոյնը:

հին փոխառութիւն է⁴⁶: Այնուհետեւ գերմանացի գիտնականը նշում է, որ MESSING («ղեղին պղինձ») բառը հիւսիսային Գերմանիայում յայտնի էր 12-րդ դարից: Այն անգլոսաքսոններէն MÄSING է, լեհերէն՝ MOSIADŹ, MOSOZ, MESNIK, հին բարձր գերմաներէն՝ MESSE, զուիցերիական բարբառում՝ MOSCH, որոնք ծագում են լատիներէն նոյն նշանակութեամբ MAESA («մետաղի կտոր») բառից⁴⁷: Սակայն Օ. Շրադերը չի նշել, որ ֆիններէն «ղեղին պղինձ»ը նոյնպէս նշանակում է MESSINKI: Հին պարսկերէնի եւ ուզբոֆինական լեզուների սերտ յարաբերութիւնների մասին է գրել Ի. Մ. Օրանսկին⁴⁸:

Վերոյիշեալ իր կարծիքները հիմնաւոր չհամարելով, այնուամենայնիւ, Օ. Շրադերը գրում է. «Կարծում եմ, որ MESSING նշանակել է նախապէս մոսինոկների մետաղ, ելնելով Արիստոտելի այն խօսքերից, որ ասում է. «Մոսինոկների պղինձը աւելի պայծառ է, որովհետեւ նրա խառնուրդը ոչ թէ անագ է, այլ ինչ-որ մետաղ»⁴⁹: Օ. Շրադերը կարծէք թէ մօտեցել էր հարցի լուծմանը, բայց, քանի որ նման բառերի ծագումը նա գտնում էր գերմաներէնից, ուստի կանգ է առել կէս ճանապարհին:

Այսպիսով, MAD > MAT > MAA > MES հնչիւնափոխութեամբ, արիական հնագոյն անունից մինչեւ նոր պարսկերէնը ստանում ենք MES («պղինձ») բառի արմատական ծագումը: Այն իրանական լեզուներից անցել է ուզբոֆինական լեզուներին, որոնցից էլ ե՛լ գերմաներէնին, ե՛լ եւրոպական միւս լեզուներին:

Մեր համոզմամբ Աղձնիքի (Ալզի, Ալչէ, Շուպրիա) տարածքում, պղնձագործ հայկական ցեղերից մէկը մկրտել է իր անունը հնդ-արիական ցեղերի յորջորջմամբ՝ մասիսի ցեղանունը, որ նշանակել է «պղնձագործ»: Ցեղանուն հիմքը MAD > MAS բառն է իսի յոգնակերտով: Նման յոգնակերտով են բառակազմուել Կոլխի (կոլխեր) ցեղանունը եւ Պոնտոսից մինչեւ Վանայ լճի աւազանն ընկած բազմաթիւ տեղանուններ:

Մ. Շտրէքի կարծիքով՝ «Տիրարենները, դայանցիները (տառիները) եւ մոսիսները հիւսիս են մղուել նրանց հին տեղը նորանոր ազգեր գալով⁵⁰: Այս տեսակէտը լիովին բաժանում ենք, որովհետեւ Հարաւային Հայաստանի նահանգները՝ մետաղների համար բազմիցս ենթար-

46. Օ. Շրադեր, *նշ. աշխ.*, էջ 292, 295:

47. Նոյնը, էջ 295:

48. Ի. Մ. Օրանսկի, *Իրանական Լեզուները Պատմական Լոյսի Տակ*, Մոսկուա, 1979, էջ 71 (նուսբերւն):

49. Օ. Շրադեր, *նշ. աշխ.*, էջ 295:

50. Մ. Շտրէք, *նշ. աշխ.*, էջ 60:

կուել են Ասորեստանի եւ Աքքադի կողոպուտի, ծանր հարկերի, հալածանքների ու գերեզարութեան: Բնական է, որ տեղաբնակները, այդ թուում նաեւ մետաղագործ/պղնձագործ- մասիները շարժուել են դէպի հիւսիս եւ բնակութիւն հաստատել Արեւելեան Պոնտոսում: Նոր բնակավայրում տեղական բարբառների ազդեցութեամբ մասիի անունը $A > O$ հնչիւնափոխութեամբ կոչուել է մոսիի, ինչպէս որ Տարալը Աստուածաշնչում թորել է, Խալկիդան՝ Կոլխիդա, իսկ հայ անունը Տայքում՝ խոյ: Հետագայում, նոյն Տայքի տարածքում, Համշենի բարբառում երեւան եկաւ Ա > Օ հնչիւնափոխութեան օրինաչափութիւնը:

Մեր կարծիքով վրացերէն սոմեխի անունը մոսիի անունն է: Վերջինիս մոս հիմքը դրափոխուել է սոմ, որն էլ խի ածանցով՝ սոմիի կամ սոմեխի: Ըստ երեւոյթին իրերական լեզուներին՝ Բ. Ա. երկրորդ հազարամեակում յատուկ է եղել դրափոխութեան նման համակարգը: Ժամանակակից վրացերէնում դրափոխութիւնը բառամիջում է՝ նաչ-խիրի > նախիրի («նախիր»), կամ՝ չագրվա > չագվրա («կեղեքում»), եւ այլն: Իրերական էք, իք տեղանունական յոգնակերտներով Հայաստանը կոչուել է Սոմխեթի կամ Սոմխիթի:

Մոսիեր-մոսիոնկների մի մասը Բ. Ա. 12-րդ դարում, Պոնտոսի ծովամերձ շրջաններից արչաւել է հարաւ: Նրանք ոչ թէ Պալքաններից են եկել, որպէս «ծովի ժողովուրդ», այլ Սեւ Մովի հարաւից: Այնպէս որ տեղաշարժերը տեղի են ունեցել Մեծ Հայքի տարածքում:

Մոսիերի տեղաշարժից յետոյ, որտեղ որ նրանք բնակուել են, տեղի եւ հարեւան ժողովուրդները նրանց անուանել են մասք, մաչախ, մչակ, մեչախ, մոչեր, մուչկ եւ այլն, ինչպէս որ հայ անունը յունարէն արմէն է, պարսկերէն՝ արմանիկ եւ արմանի, արաբերէն՝ էրմանի, թուրքերէն՝ օրմանի, ռուսերէն՝ արմեանին, ուկրաիներէն՝ վերմէն, կաբարդիներէն՝ երմելէ եւ այլն: Նշած անուններում կարծէք թէ պահպանուել են արմատական «պղինձ» բառը՝ մաս, մես, մոս: Իսկ սեմական ցեղերը, որոնց լեզուներում չկայ Օ հնչիւնը այդ անունը արտասանել են Ս-ով՝ մուչկու ($S > \check{S}$):

Գիտութեան մէջ կայ նաեւ այն կարծիքը, որ իբր հայերէնն առաջացել է փոխաբերէնից⁵¹: Հ. Հիւբշմանր գիտական հոդի վրայ է դրել եւ ապացուցել հնդեւրոպական ընտանիքում նրա ինքնուրոյնութիւնը: Հայերէնը երբեք էլ մայր լեզուից անջատուած երկրորդական եւ երրորդական քոյր լեզուներից չի ծագում: Հնդեւրոպական ծագումով նոր լեզուները ձեւաւորման ընթացքում երկար ժամանակ ինչ-որ չափով կարող են իրար նման լինել, բայց սա չի նշանակում, որ

51. Ի. Մ. Դիակոնով, Հայ ժողովրդի նախապատմութիւնը, Երեւան, 1968 (ռուսերէն):

մէկն առաջացել է միւսից: Այդ կապակցութեամբ Ա. Մէյյէն գրում է. «Կազմաւորուած հայ ազգը հնդեւրոպական խմբում անկախ ազգ է, որն ուրիշ ոչ մէկի հետ յատուկ կապեր չունի»⁵²:

Եթէ պղնձի գիւտը Հայկական Լեռնաշխարհում Ք. Ա. Թ-րդ հազարամեակից է, իսկ հայերը եղել են առաջին պղնձագործներից մէկը, ապա վստահ կարելի է ասել, որ հնդեւրոպական մայր լեզուից անջատուած հայկական ցեղախմբեր մետաղամշակութեան հետ գործ են ունեցել առնուազն Ծ-րդ հազարամեակում եւ մկրտել իրենց հասարակական անունը:

Հայկական Լեռնաշխարհում, հազարամեակներ առաջ, պատմութեան ասպարէզ եկաւ մետաղագործ մի ցեղ, որին հարաւից սեմական ցեղերն անուանել են արման, հիւսիսից իբերական ցեղերը՝ սոմեխի (մոսոխ), արեւելքից իրանական ցեղերը՝ արմանիկ եւ Ֆլա, արեւմուտքից յունական ցեղերը՝ արմէն, իսկ տեղի փոքրասիական ցեղերը՝ հայ, խայ, խոյ:

Հայերի ցեղային տարածքը՝ Հայկական Լեռնաշխարհը կամ Հայքը նոյն ցեղերն ու ցեղախմբերն անուանել են Խայասա, Արմանա, Արմանու, Արմենիա, Արմինա, Արմէ, Սոմխեթի, Ուրարտու, Արարատ:

Հայերը եղել են Հայքի տեղաբնակ, հնդեւրոպական ժողովուրդներից մէկը, պղնձագործ առաջին ցեղերից մէկը: Նրա բոլոր անուանումները նոյն բովանդակութիւնն ունեցող հասարակական նոյն եզրն են:

52. Ա. Մէյյէ, Հայագիտական Ուսումնասիրութիւններ, Երեւան, 1978, էջ 19:

THE ARGONAUTS AND ARMENIA

SERGEY OUSSARIAN

(Summary)

According to a Greek myth which tells about Jason leading the Argonauts to Colchis in quest of the Golden Fleece, one of them, Armenos by name, did not return with Jason. He stayed behind and became one of the forefathers of the Armenians. This myth originated the theory that Armenians came from the west. It is generally accepted now that the legend of the Golden Fleece in reality speaks of the Greeks searching for gold, copper, iron and other metals in Colchis. The article discusses the fact that the Armenian Plateau was one of the most ancient metallurgic centers of the world, and that the Armenians were one of the first metallurgic culturers of the area. And based on linguistic evidence the author reaches the conclusion that "Hai", "Armen", "Somekhi", "Fla" (all names given to Armenians) mean metallurgist.